

Het “seculiere karakter” van de leek. Lekenspiritualiteit in het spoor van Vaticanum II

Thomas Knieps-Port le Roi

Inleiding

Niemand kan ontkennen dat de positie en de rol van de leek in de kerk sinds het Tweede Vaticaanse Concilie veranderd zijn. Was de voor-conciliaire kerk nog doorgaans het domein van de hiërarchie en de clerus en bleef er voor de leken niet veel meer over dan “pay, pray and obey” (betalen, bidden en gehoorzamen)¹, dan heeft het concilie in dit opzicht een koerswijziging ingezet. Aan de basis daarvan ligt de keuze van de concilievaders voor een ander kerkbeeld dat op bijna alle vlakken waarover het concilie zich heeft uitgesproken zijn vruchten heeft afgeworpen. Alhoewel de thematiek van de leek niet bovenaan de agenda stond, heeft de nieuwe kijk op de kerk een weerslag gehad op drie theologische vraagstukken die ook van groot belang waren voor de identiteit van de leek. Dat geldt natuurlijk in de eerste plaats voor de ecclesiologie, de leer over de kerk zelf. Door de voorkeur te geven aan het beeld en model van de kerk als “volk Gods”, heeft de Dogmatische Constitutie over de Kerk de gelijkheid en in het verlengde daarvan het gemeenschappelijke priesterschap van alle gedoopten voorop gesteld en daarmee komaf gemaakt met het hiërarchisch-klerikale kerkbeeld waarin voor de leek enkel een ondergeschikte positie was weggelegd.² In hetzelfde document en als onmiddellijk gevolg van deze nieuwe ecclesiologische visie hebben de concilievaders een tweede belangrijke ommezwaaai teweeggebracht op het domein van de christelijke geloofspraktijk en spiritualiteit. Door te spreken over een “algemene roeping tot heiligheid in de kerk”³, breekt het conciliedocument met een eeuwenoude traditie en leer die de celibataire en aan de wereld onttrokken levenswijze van de monniken, religieuzen en clerici als superieur beschouwde ten opzichte van het wereldlijke leven in een partnerrelatie en met kinderen. Anders dan in het klassieke monastiek-celibataire spiritualiteitsmodel wordt hier voor de eerste keer duidelijk gesteld dat de geloofspraktijk van de gewone christen niet moet onderdoen voor de ascetische hoogstandjes van enkele virtuozen. Tenslotte is er nog een ander belangrijk terrein waarop het concilie aan de leek een gewichtiger positie toebedeelt. De Constitutie over de Heilige Liturgie definieert de liturgie opnieuw volgens de oorspronkelijke betekenis van het woord *leitourgia* als het “werk”, met name de godsdienst van het hele volk. Het gaat daarbij niet langer om een ritus die door een gewijde bedienaar wordt voltrokken en waarbij de niet-gewijde leken hooguit als passieve figuranten of toeschouwers ageren.⁴ Kortom, op al deze vlakken heeft Vaticanum II nieuwe accenten gelegd en daarmee een nieuw tijdperk ingeluid waarin aan de leek een meer vooraanstaande rol in de kerk zou toekomen dan in het verleden. En zo zijn we vandaag vertrouwd geraakt met wat 50 jaar

---

¹ A.A. HAGSTROM, *The Emerging Laity. Vocation, Mission, and Spirituality*, New York-Mahwah, NJ: Paulist Press, 2010, 15.

² Zie vooral het tweede hoofdstuk van de Dogmatische Constitutie over de Kerk, *Lumen Gentium*, nr. 9-17 (in het vervolg afgekort als LG).

³ Zie het vijfde hoofdstuk van LG, nr. 39-42.

⁴ Zie Constitutie over de Heilige Liturgie, *Sacrosanctum Concilium*, nr. 14 et passim waar gesproken wordt over de “volledige, bewuste en actieve deelname” van alle gelovigen aan de liturgie.

geleden nog onvoorstelbaar leek: leken die op belangrijke posities in de pastoraal werkzaam zijn, voorgaan in liturgische vieringen, verantwoordelijkheden dragen in parochiale, diocesane en interdiocesane instellingen, les geven aan theologische faculteiten enz.

En toch, ondanks deze onbetwistbare verworvenheden valt niet te ontkennen dat de kerk in de voorbije decennia m.b.t. de thematiek van de leek minder vooruitgang heeft geboekt dan velen hadden gehoopt of verwacht. Een halve eeuw na de opening van het concilie is de algemene teneur onder theologische commentatoren dat er van de goede intenties uiteindelijk weinig in huis is gekomen.⁵ Men verwijst dan naar het compromiskarakter van de concilieteksten die niet consequent genoeg afscheid hebben genomen van het hiërarchische kerkmodel en tevergeefs geprobeerd hebben om de nieuwe visie erop te enten.⁶ Anderen stellen dat de concilievaarders bij alle goede wil te idealistisch waren en daarom verzuimd hebben om naast de theologische fundamenteën tevens institutionele structuren te creëren voor een adequate lekenparticipatie⁷ – een verzuim waarvoor men in de post-conciliaire kerk een hoge prijs zou moeten betalen aangezien er gauw restauratieve tendensen de kop zouden opsteken. Hoe juist deze inschattingen ook mogen zijn, in deze bijdrage wil ik de stelling pomen dat de aanzet voor een nieuwe kijk op de leek die de concilieteksten hebben gegeven vooral in de theologische receptie van het concilie uit het blikveld is verdwenen. Daarbij heb ik het vooral over de uitspraak van de concilievaarders dat aan de leek een “seculier karakter” eigen is. Deze uitdrukking is in de post-conciliaire theologie niet in goede aarde gevallen – met goede gronden zoals we nog zullen zien, maar uiteindelijk toch niet helemaal terecht.

Ik zal in een eerste stap de relevante concilieteksten overlopen en samenvatten wat ze over de leek zeggen. In een tweede stap zal ik toelichten waar m.i. de post-conciliaire theologische discussie is uitgekomen en in zekere zin ook vastgelopen is. Daarbij zal ik mij vooral toespitsen op de manier waarop men de uitdrukking “seculier karakter” heeft verstaan. De derde en laatste stap is dan een poging om te verduidelijken waarom het spreken van het “seculier karakter” als een onderscheidend kenmerk van de leek een echte omwenteling betekent voor zijn identiteit en positie in de kerk en het fundament zou kunnen leggen voor een lekenspiritualiteit die deze naam verdient.

Vaticaanum II over de leek

Er zijn twee documenten die voor onze vraagstelling van belang zijn: het vierde hoofdstuk van *Lumen gentium* (1964) dat expliciet over de leek gaat en het Decreet over het Lekenapostolaat *Apostolicam actuositatem* (1965)⁸. Terwijl in de constitutie over de kerk de

---

⁵ Aldus de titel van de bijdrage van J. RAHNER, *Viel beabsichtigt, wenig bewirkt. Die Kirche und die sogenannten Laien*, in: *Konzil im Konflikt. 50 Jahre Zweites Vatikanum* (Herder Korrespondenz Spezial), Oktober 2012, 52-56.

⁶ Zie H. POTTMEYER, *Die zwiespältige Ekklesiologie des Zweiten Vatikanums. Ursache nachkonziliarer Konflikte*, in *Trierer Theologische Zeitschrift* 92 (1983), 272-283.

⁷ Zie P. HÜNERMANN, *Theologischer Kommentar zur dogmatischen Konstitution über die Kirche Lumen gentium*, in *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, vol. 2, ed. P. HÜNERMANN ET AL., Freiburg: Herder, 2009, 263-582, 481.

⁸ Decreet over het Lekenapostolaat, *Apostolicam actuositatem* (voortaan afgekort als AA).

theologisch-dogmatische leerstellingen over de leek worden neergezet, legt het lekendecreet zich eerder toe op de “uitvoeringsbesluiten” en bepaalt hoe de theologische visie omgezet dient te worden in concrete disciplinaire maatregelen.

Aan het begin van het betreffende hoofdstuk van *Lumen gentium* leggen de concilievaders kort uit hoe zij het begrip “leek” invullen:

Onder leken (*nomine laicorum*) verstaan wij hier alle gelovigen (*christifideles*), die niet behoren tot de geestelijkheid en tot de in de Kerk wettig erkende religieuze staat, de gelovigen nl., die door het doopsel in Christus zijn ingelijfd, Gods volk zijn geworden en op hun eigen wijze (*suo modo*) deelachtig zijn aan de priesterlijke, profetische en koninklijke taak van Christus, en zo, ieder volgens zijn eigen aandeel (*pro parte sua*), de zending van heel het christenvolk in de Kerk en in de wereld uitoefenen. (LG 31,1)⁹

De voorzichtige formulering laat al vermoeden wat een blik op de concilieakten bevestigt: de concilievaders achten zich niet in staat en pretenderen ook niet een algemene theologische definitie te geven van de leek. Hier wordt niet definitief vastgelegd wie al dan niet een leek is of tot de leken behoort. Men neemt genoegen met een ad hoc beschrijving van enkele karakteristieke eigenschappen.¹⁰ Dit verklaart misschien ook de negatieve formulering waarbij in eerste instantie gezegd wordt wie en wat de leek *niet* is. Op het eerste gezicht doet deze formulering denken aan de pre-conciliaire theologische benadering. Het probleem met deze denkwijze was juist dat men over de leek niets positiefs en in feite niet veel meer te zeggen had dan dat hij of zij geen gewijde ambtsdrager is en ook niet tot de religieuze stand behoort. De leken werden op die manier gereduceerd tot een restbestand, een groep die overblijft als men afziet van diegenen die werkelijk van tel zijn in de kerk – de clerici en de religieuzen. Begrijpt men de tekstpassage in *Lumen gentium* in deze zin, dan zou men moeten lezen: naast de clerici en religieuzen bestaat er een derde en aparte groep in de kerk, met name de gelovigen (*christifideles*) of leken (hiervoor gebruikt de Latijnse tekst het begrip *laici*) die op zich niets gemeen hebben met de twee andere categorieën. Vanuit de bredere context van de constitutie wordt echter meteen duidelijk dat deze interpretatie niet houdbaar is. Ook in dit hoofdstuk over de leek blijft de concilietekst trouw aan de nieuwe ecclesiologische basisoriëntatie die vooral in hoofdstuk twee werd ontwikkeld: De kerk is het *ene* volk Gods en vooraleer er over verschillen kan gesproken worden dient de gelijkheid en het gemeenschappelijke benadrukt te worden van allen die er deel van uitmaken. De drie genoemde groepen staan dus niet als aparte entiteiten los van elkaar maar hebben iets fundamenteels gemeen. De term “gelovigen” (*christifideles*) wordt hier als overkoepelend begrip gebruikt voor drie verschillende categorieën: clerici, religieuzen en leken.

De volgende zin licht dan toe waarin deze drie groepen overeenkomen. Als gelovigen zijn ze allemaal op basis van het doopsel (en vormsel) lid geworden van de kerk van Christus en van het volk Gods, ze delen in de drievoudige taak van Christus die traditiegetrouw als

---

⁹ Wij refereren hier naar de vertaling door M.H. Mulders en J. Kahmann, in *Ecclesio Docens. Pauselijke documenten voor onze tijd*, Hilversum: Gooi & Sticht, 1965; zie ook <http://www.rkddocumenten.nl/rkd docs/index.php?mi=600&doc=617>.

¹⁰ De concilieacten vermelden dat de concilievaders bewust voor een “typologische beschrijving” kiezen en niet voor een “ontologische definitie”. Zie *Acta synodalia sacrosancti Concilii Oecumenici Vaticani II*, Vatikaanstad: Typis Polyglottis Vaticanis, 1973, III, I, 282.

priesterlijk, profetisch en koninklijk omschreven wordt en ze participeren allemaal aan een en dezelfde missie die de kerk in de wereld te vervullen heeft. En toch bestaan er natuurlijk verschillen, anders zou het weinig zin hebben om de drie groepen te onderscheiden. Maar vooreerst houdt men het nog bij een vage aanduiding: alles wat de drie gemeenschappelijk zijn of hebben, zijn en hebben ze “op hun eigen wijze” en “ieder volgens zijn eigen aandeel”.

De lezer hoeft echter niet lang te wachten voordat het specifieke van de leek wordt toegelicht. In de onmiddellijk daarop volgende zin luidt het dan:

Het eigene en kenmerkende van de leken is: hun seculier karakter (*indoles saecularis*)...De leken hebben, krachtens hun eigen roeping, tot taak, het koninkrijk Gods te zoeken door zich met het tijdelijke bezig te houden en hierover volgens Gods wil te beschikken. Zij leven in de wereld, d.w.z. in al die verschillende plichten en werkzaamheden van de wereld en in de dagelijkse beslommeringen van het gezinsleven en het maatschappelijk leven, die het patroon uitmaken van hun bestaan. Daar worden zij door God geroepen om door de uitoefening van hun eigen taak in de geest van het Evangelie de wereld te helpen heiligen van binnen uit, als een zuurdeeg, en zo Christus aan anderen te tonen vooral door het getuigenis van hun leven, door hun geloof, hoop en liefde. Zij hebben de bijzondere opdracht om al het tijdelijke, waarmee zij zo nauw verbonden zijn, zó te belichten en te oriënteren, dat alles zich voortdurend ontwikkelt en groeit volgens Christus' wil en strekt tot lof van de Schepper en Verlosser. (LG 31, 2)

Het centrale begrip is daarmee gevallen: de leek onderscheidt zich van de andere standen in de kerk door zijn “seculier karakter”. Het verschil situeert zich bij nader toezien op twee niveaus: op het niveau van de bijzondere *plaats* die hij inneemt (*condicio*) en van een specifieke *zending* die hij op deze plaats vervult (*missio*).¹¹ In het vervolg licht de constitutie verder toe wat daarmee bedoeld wordt. We halen hier enkele aspecten aan.

Ten eerste valt op dat de concilietekst het in vrij positieve bewoordingen heeft over de situatie en omstandigheden waarin de leek zich bevindt. Wanneer gezegd wordt dat de geestelijken zich weliswaar “ook soms bezighouden met wereldlijke zaken” maar “op de eerste plaats en *ex professo* bestemd [zijn] voor het heilig ministerie” (LG 31, 2), dan klinkt dat alsof de leken blij en dankbaar zouden moeten zijn omdat zij vrij zijn van de verplichtingen die verbonden zijn aan het ambtspriesterschap en de religieuze geloften. Terwijl dit “leven in de wereld”, met alle verplichtingen en werkzaamheden, met “de beslommeringen van het gezinsleven en van het maatschappelijke leven” in de regel ontoegankelijk blijft voor de clericus en monnik, is het bij uitstek het terrein van de leek.

Tegelijk geven de concilievaders te kennen dat zij (zoals alle geestelijken en religieuzen) zich steeds minder thuis voelen in de huidige wereld die daarom ook steeds meer de wereld van de leek is geworden. In het Lekendecreet verwijzen ze naar de toenemende complexiteit van de

---

¹¹ Beide aspecten zijn expliciet aangegeven in LG 30: “Ofschoon al wat boven gezegd is omtrent het volk Gods, in gelijke mate opgaat voor leken, religieuzen en geestelijken zijn er toch punten, die in het bijzonder gelden voor de leken, mannen en vrouwen, *op grond van staat en taak (ratione condicionis et missionis)*” (cursivering TK). Ook in AA 2 wordt deze tweedeling gehanteerd: “Omdat het karakteristiek is voor de leek, dat hij midden in de wereld met haar eigen structuren leeft (= *condicio*, TK), is hij speciaal door God geroepen om, in een vurige christelijke geest, als een zuurdesem zijn apostolaat in de wereld te verrichten (= *missio*, TK).”

levensomstandigheden waartegen enkel de leek nog opgewassen lijkt.¹² Op die manier breidt immers niet enkel de binnenwereldlijke actieradius en de verantwoording van de leek uit, hij wordt tevens onontbeerlijk voor de kerk: “De leken echter worden er heel bijzonder toe geroepen om de Kerk werkdadig aanwezig te doen zijn in die plaatsen en omstandigheden waar zij *door hen alleen* het zout van de aarde kan worden” (LG 33,2; cursivering TK). Eigenaardig genoeg verwijst de tekst hier naar Paus Pius XI die ervoor bekend stond dat hij het lekenengagement en met name de door hem in het leven geroepen “Katholieke Actie” aan het begin van de 20de eeuw als de verlengde arm van de hiërarchie zag. Bedoelen de concilievaders dus eveneens dat de leken een nuttig instrument zijn dat in deze tijden goed van pas komt om de kerk daar te brengen waar de arm van de geestelijken niet meer reikt? Of was het er hen wel degelijk om te doen de plaats van de leek in de wereld zo op te waarderen dat de intrinsieke theologische waarde daarvan duidelijk zichtbaar zou worden? We komen daar nog op terug.

Is het “midden in de wereld” de aangewezen plaats van de leek, dan is het zijn specifieke *zending* om “zuurdeeg te zijn in de wereld”:

Omdat het typisch eigene van de leken is, midden in de wereld te leven en te midden van de wereldse aangelegenheden, worden juist zij door God geroepen om met een vurige christelijke geest als een zuurdeeg hun apostolaat in de wereld uit te oefenen. (AA 2,2)

In dezelfde passage van het Lekendecreet wordt uiteengezet dat de bijdrage van de leken tot het heilswerk van de kerk erin bestaat “de orde van het tijdelijke te *doordringen* en te *vervolmaken* met de geest van de Evangelie, zodat hun activiteit op dit gebied een duidelijk getuigenis is van Christus en ten dienste staat van het heil van de mensen” (AA 2,2; cursivering TK). *Lumen gentium* omschrijft dit als *consecratio mundi* en stelt dat door de activiteiten van de leek de wereld aan God wordt “toegewijd”. Op die manier nemen de leken op specifieke wijze deel aan het drievoudige ambt van Christus. Door middel van “hun huwelijks- en gezinsleven, hun dagelijkse arbeid, hun geestelijke en lichamelijke ontspanning...en zelfs de moeilijkheden van het leven” brengen ze “geestelijke offers, die welgevallig zijn aan God” en delen zo in het *priesterlijke* ambt van Christus (LG 34,2). Een *profetische* taak vervullen ze door de specifieke manier waarop ze het evangelie verkondigen: niet enkel door de woordverkondiging maar door “het getuigenis van hun leven” zelf (zie LG 35,3). Volgens LG 35,1 hebben de leken daarvoor zelfs een speciaal mandaat gekregen omdat Christus hen heeft toegerust met “de geest van het geloof” (*sensu fidei*) waardoor ze naast de officiële verkondiging door de hiërarchie een eigen profetische verkondigingstaak hebben. Tenslotte wordt nogmaals verwezen naar de bijzondere wereldlijke bekwaamheden en competenties van de leek die hem toelaten om de wereld van binnenuit om te vormen, het Rijk Gods uit te breiden en daarmee tevens zijn *koninklijk ambt* op een specifieke manier uit te voeren (zie LG 36).

---

¹² “De voortdurende bevolkingsgroei, de vooruitgang van wetenschap en techniek, de steeds nauwere betrekkingen tussen de mensen hebben niet alleen het terrein van het apostolaat van de leken, dat grotendeels ook alleen voor hen toegankelijk is, onmetelijk uitgebreid, zij hebben tegelijk nieuwe problemen doen ontstaan die hun bijzondere oplettendheid en belangstelling eisen.” (AA 1,2)

We zien dus duidelijk dat er naast de specifieke plaats ook een bijzondere zending voor de leek in de kerk is weggelegd. Maar ook hier blijft een fundamentele vraag open: hoe verhoudt zich deze drievoudige zending waarvan gezegd wordt dat ze op een specifieke manier door de leek wordt uitgevoerd, ten opzichte van de gewijde ambtsdragers die dezelfde zending als het ware *ex officio*, d.w.z. ambtshalve voltrekken? Bestaat er een *gewone* versus een *ambtelijke* versie van deze diensten? En betekent dit dat de leken hun taken enkel kunnen opnemen als ze daarvoor een officieel mandaat van de hiërarchie hebben gekregen? Of mogen ze ook zelfstandig en naast het gewijde ambt in actie komen omdat ze hun zending op een zelfstandig en uiteindelijk complementaire wijze vervullen?

De concilieteksten zijn hier inderdaad niet eenduidig en weerspiegelen het hierboven al vermelde compromiskarakter waarbij men probeerde twee verschillende ecclesiologische visies samen te voegen. Luidt het bijvoorbeeld in LG 35,1 dat de verkondigingstaak “niet enkel” door de hiërarchie “maar tevens” door de leken wordt uitgeoefend waarvoor deze van Christus een bijzondere “geloofszin” (*sensus fidei*) ontvangen hebben, dan zou men daaruit kunnen concluderen dat de leken een echte profetische taak in de bijbelse betekenis van het woord hebben die in principe ook kritisch ten opzichte van de officiële verkondiging kan staan. Op andere plaatsen echter wordt simpelweg geëist dat de leken “de bepalingen die de herders, de vertegenwoordigers van Christus, geven als leraars en bestuurders in de Kerk, bereidwillig en in christelijke gehoorzaamheid aanvaarden” (LG 37,2).

De onduidelijkheid omtrent het afbakenen van het terrein en de machtsverhoudingen tussen leken en hiërarchie verwijst naar een fundamentele problematiek en laat zien dat zelfs vanuit de conciliaire ecclesiologie van het volk Gods de vraag naar het eigene van de leek niet duidelijk beantwoord is. In principe laat de ecclesiologie van Vaticanum II ruimte voor twee verschillende modellen die op de volgende manier geschetst kunnen worden. In het eerste model worden de begrippen “leek” en “gelovige/*christifideles*” synoniem en daarmee als overkoepelende categorie gebruikt waarin alle leden van het volk Gods zonder onderscheid ingesloten zijn. Iedere leek is dan – zoals de quasi-definitie van *Lumen gentium* in feite stelt – een gelovige: “onder leken verstaan wij...alle gelovigen” (LG 31,1). Maar ook omgekeerd geldt: iedere gelovige is in eerste instantie een “leek” omdat die op grond van het doopsel bij het volk Gods behoort. Allen hebben met andere woorden een gemeenschappelijke en ononderscheiden roeping. Het onderscheid met de gewijden en religieuzen is vanuit die optiek van secundaire orde. Ook zij zijn principieel “leken” in die zin dat ook zij gelovigen zijn en blijven. Wat hen onderscheidt van de “andere leken” of “gewone gelovigen” is een bijkomende roeping of functie waardoor echter de gemeenschappelijke band en daarmee de gelijkheid met de anderen niet wordt aangetast. In dit model is het begrip “leek” eigenlijk overbodig want misleidend omdat het riskeert een verschil (tussen leken enerzijds en geestelijken en religieuzen anderzijds) aan te duiden dat zo niet bestaat of tenminste niet relevant is voor hun onderlinge verhouding.

Het tweede model ziet de leken tevens in de eerste plaats als gelovigen/*christifideles* (“onder leken verstaan wij...alle gelovigen”) maar gebruikt die tweede term als een hoger begrip (volgens de aristotelische definitieer als *genus proximum*) van waaruit een specifiek verschil (*differentia specifica*) kan afgeleid worden. Als ik wil weten wat een orchidee is, refereer ik

best eerst naar de soort waartoe ze behoort (plant) en bepaal dan wat ze onderscheidt van andere species van dezelfde soort. En zoals alle orchideeën planten zijn maar niet alle planten orchideeën, zo zijn ook alle leken gelovigen maar het omgekeerde is niet het geval: want er zijn ook geestelijken en religieuzen die gelovigen en toch geen leken zijn. De “lekengelovigen” zijn in dit differentiemodel dus een aparte categorie van gelovigen die zich specifiek onderscheiden van de andere twee categorieën en die dus een eigen profiel hebben.

Beide modellen laten zich ongetwijfeld situeren binnen het ecclesiologische kader dat door het concilie werd uitgetekend maar verschillen toch aanzienlijk qua accentueringen en implicaties. In het eerste model wordt de nadruk gelegd op de gelijkheid als gevolg van de gemeenschappelijke roeping en zending van alle christenen. Het begrip “gelovigen” wordt als een basiscategorie gebruikt van waaruit alle onderscheidingen tussen clerici, religieuzen en leken gerelativeerd worden. Het is zelfs aangeraden om de term “leek” te laten vallen omdat die geen meerwaarde heeft ten opzicht van “gelovige”. Anders is het gesteld in het tweede model waar het onderscheid tussen de drie groepen ten koste van het gemeenschappelijke geprofileerd wordt. Niet “leek” maar het concept “gelovigen” lijkt hier een abstract en leeg begrip omdat men “gelovigen” in werkelijkheid enkel ofwel als gewijde, religieuze of lekengelovigen tegenkomt. Terwijl men zich in het eerste geval kan afvragen of het spreken van gelijkheid en gemeenschappelijke roeping niet pure retoriek is gebleven in een post-conciliaire kerk die het gewijde ambt zo centraal heeft gesteld en daarmee weinig heeft bijgedragen tot een feitelijke opwaardering en profilering van de leek, blijft in het tweede geval de vraag of de opdeling in verschillende standen met een eigen profiel het idee van het ene volk Gods niet uiteindelijk ondermijnt en opnieuw verschillende hokjes in de kerk creëert.

Daarmee zijn de twee polen benoemd waartussen de theologische positiebepaling van de leek binnen het kader van de ecclesiologie van Vaticanum II zich situeert. In dit spanningsveld is ook de post-conciliaire receptie van het concept “seculier karakter” terechtgekomen waarmee het concilie een duidelijke poging heeft ondernomen om het specifieke van de leek ten opzichte van de gewijde ambtsdragers en religieuzen aan te duiden. In wat volgt vatten we het theologische debat daaromtrent kort samen.

Het “seculiere karakter” van de leek in de post-conciliaire theologie¹³

Een eerste positie is kennelijk niet opgetogen over de woordkeuze. Volgens deze auteurs is het wel waar dat de meeste mensen in een gezin leven, een wereldlijk beroep uitoefenen, betrokken zijn bij het maatschappelijke gebeuren en daarom ook meer thuis zijn “in de wereld” dan de (meeste) clerici en religieuzen. Beschouwt men dit echter als het centrale kenmerk van de leek, dan – zo luidt de argumentatie – biedt men allicht een waardevolle sociologische beschrijving van diens identiteit en leefwereld maar heeft men daarmee nog helemaal niets gezegd over zijn plaats en positie in de kerk. Het “seculiere” is met andere

---

¹³ We refereren in dit korte overzicht niet naar specifieke auteurs maar vatten enkel de meest belangrijke theologische argumentatielijnen samen. Voor een gedetailleerd onderzoek zie E. BRAUNBECK, *Der Weltcharakter des Laien. Eine theologisch-rechtliche Untersuchung im Licht des II. Vatikanischen Konzils*, Regensburg: Pustet, 1992, 204-301.

woorden een puur accidentele, d.w.z. bijkomende en historisch geconditioneerde categorie die op geen enkele wijze aangeeft hoe de leek vanuit en binnen een theologisch perspectief gezien moet worden. Omdat men immers uit sociologische gegevens geen theologische conclusies kan trekken, is het begrip “seculier karakter” voor een theologische en ecclesiologische plaats- en positiebeschrijving van de leek gewoon onbruikbaar en waardeloos.

Sommige theologen vinden het begrip zelfs gevaarlijk en misleidend. Indien men de positiebepaling van de leek in de wereld tot een exclusieve theologische wezensbeschrijving verheft, riskeert men volgens hen wat de concilievaders net wilden vermijden – dat de identiteit en de roeping van de leek beperkt zou worden tot zijn activiteiten in de wereld en hij of zij daarmee uitgesloten zou worden van hetgeen binnen de kerk gebeurt. Deze tegenstelling tussen de “werelddienst” die weggelegd zou zijn voor de leken en de echte kerkelijke “heilendienst” die het domein zou zijn van de gewijden en religieuzen roept bij velen het schrikbeeld op van de voor-conciliaire ondergeschiktheid van de leken aan een autoritair klerikaal gezag dat geen inmenging van buitenaf duldde. Om dit kerkbeeld voorgoed te overwinnen, moeten de concilieteksten indien nodig – zoals in het geval van het spreken over het “seculiere karakter” van de leek – tegen zichzelf beschermd worden.

Deze stemmen zien echter over het hoofd dat het concilie in *Lumen gentium* en nog duidelijker in de “Pastorale Constitutie over de kerk in de wereld van onze tijd” de strikte scheiding tussen en de tegenoverstelling van de kerk als heilsinstituut aan de ene kant en een seculiere, profane en goddeloze wereld aan de andere kant theologisch ondubbelzinnig achter zich heeft gelaten. Het idee dat het heilswerk zich enkel binnen de muren van de kerk afspeelt en de wereld daar begint waar de kerk ophoudt, kan zich op geen enkele manier beroepen op Vaticanum II. Vooral in *Gaudium et spes* stellen de concilievaders dat de kerkelijke heildienst altijd een dienst aan en in de wereld is, zoals omgekeerd de concrete inzet in en voor de wereld ook steeds deel uitmaakt van het verlossingswerk van Christus.¹⁴ Voor een tweede stroming in het theologische debat is dit centrale inzicht het uitgangspunt bij uitstek van waaruit ook de positie van de leek moet begrepen worden. Maar ook in dit theologische kamp wordt diens “seculiere karaktertrek” niet met onverdeelde vreugde onthaald.

In deze tweede interpretatielijn gaat men er wel degelijk van uit dat het “seculiere karakter” van de leek niet enkel een sociologische maar in eerste instantie een theologische kwalificering inhoudt. Men beroept zich tevens op het ecclesiologische model van het volk Gods waarin de gelijkheid van alle gelovigen voorrang heeft op mogelijke secundaire verschillen en het communautaire element van de kerkgemeenschap sterk in de verf wordt gezet. Ook hechten deze theologen zeer veel belang aan de nieuwe conciliaire visie op de zending van de kerk die zij voornamelijk als een zending in en voor de wereld beschouwen. De kerk is volgens hen weliswaar “niet van de wereld maar toch in de wereld”. Als “sacrament van het heil voor de wereld” (zoals voorgesteld in LG 1) heeft zij een zending die

---

¹⁴ De nauwe verbondenheid van de kerk met de wereld en gehele mensengemeenschap komt reeds tot uitdrukking in de beroemde openingswoorden van de Pastorale Constitutie over de kerk in de wereld van onze tijd, *Gaudium et spes*, nr. 1: “De vreugde en de hoop, het leed en de angst van de hedendaagse mens, vooral van de armen en van alle lijdenden, zijn ook de vreugde en de hoop, het leed en de angst van Christus’ leerlingen; en er is niets echt menselijks, of het vindt weerklink in hun hart.”

in wezen incarnatorisch is en waarbij wereld en heil niet van elkaar kunnen worden losgekoppeld. Zoals de genade de natuur niet uitsluit maar vooronderstelt en vervolmaakt, zo neemt ook het heil enkel gestalte aan door de wereld van binnenuit te doordringen en te transformeren. Dit betekent echter dat het “wereldlijke” of “seculiere” niet netjes afgebakend en buiten de kerk kan gesitueerd worden. Aan de kerk zelf is veeleer een “wereldlijke” of “seculiere” dimensie eigen. En omgekeerd wordt “wereld” hier verheven tot een theologisch begrip.

In principe heeft men dus in deze visie alle waardering voor het begrip “seculier karakter”. Problematisch wordt het voor deze theologen van zodra deze karakterisering uitsluitend of tenminste primair voor de leek wordt gereserveerd. Volgens hen is dit echter een beschrijving die voor de gehele kerk en voor al haar leden van toepassing is en daarom ook niet als specifiek voor de leek mag gebruikt worden. Men draait de redenering zelfs om en stelt dat – omdat waar de concilieteksten over het seculier karakter van de leek spreken, ze het eigenlijk over alle leden van de kerk hebben – aan de hele kerk een “laïcale zending” toekomt.

Uit dit standpunt blijkt duidelijk de bezorgdheid over de nefaste gevolgen van een dualistische tegenstelling tussen wereld en kerk voor de verhouding tussen gewijden en religieuzen enerzijds en de leken anderzijds, die op die manier in twee verschillende sferen terechtkomen. Bijgevolg kiest men voor een dubbele strategie waarbij ervoor gepleit wordt om aan de ene kant de clerus sterker te openen voor en te verankeren in de wereld en aan de andere kant de leek een grotere inspraak in de kerkelijke structuren en een sterkere participatie in de heildienst te verschaffen. Men kan zich echter afvragen of dit niet neerkomt op een nuloperatie waarbij uiteindelijk toch de leek aan het kortste einde trekt. Want de voorzichtige aanzet van de concilievaders om de leek op te waarderen door hem een specifieke en onvervangbare plaats en rol in de kerk toe te wijzen, wordt op die manier teniet gedaan. Wordt immers de seculiere en laïcale zending gemeengoed van de hele kerk en van al haar leden en standen, dan kost het weinig moeite om de positie en de taak van de gewijde ambtsdragers en religieuzen als specifieke invullingen daarvan voor te stellen: de gewijden ontvangen dan een bijzondere sacramentale zending op het kruispunt tussen kerk en wereld terwijl de ordegeestelijken “het schitterend en sprekend getuigenis leveren, dat de wereld niet zonder de geest van de zaligsprekingen kan worden omgevormd en aan God aangeboden” (LG 31,2). Voor diegenen echter die noch tot de ene noch tot de andere stand behoren, blijft een profielbeschrijving zoek. Zij worden verondersteld om op een algemene en bij gevolg vage manier te verwezenlijken waar de twee andere groepen op een specifieke manier invulling aan geven. De leken blijven zo wat ze gedurende eeuwen waren: “eenvoudige” gelovigen, “doorsnee” christenen of – zoals een Italiaanse theoloog het heeft uitgedrukt – *christifideles sine additione*, christenen “zonder meer”.

“Iets meer” hebben daarentegen de gewijden en religieuzen te bieden. Zij zijn diegenen die omwille van een specifieke roeping en een bijzonder inzet voor het geloof en de kerk boven de gemiddelde christenen uitsteken. Dat deze “meerwaarde” een groot verschil kan maken is een ervaring waaraan men ook in de post-conciliaire kerk niet ontsnapt. Daarmee zijn we terug beland bij onze aanvankelijke analyse van de positie van de leek in de kerk van vandaag. Er zijn goede redenen om te stellen dat het post-conciliaire theologische debat het

kind met het badwater heeft weggegooid. Uit een terechte bekommernis om in het spoor van het concilie de verhouding tussen kerk en wereld op een nieuwe leest te schoeien en de intrinsieke verwevenheid tussen heilsdienst en werelddienst te vrijwaren, heeft men de onontbeerlijke “seculariteit” van de kerk ofwel theologisch niet voldoende au sérieux genomen ofwel zodanig tot een algemeen kenmerk van het christenzijn verheven dat de blik voor mogelijke specifieke invullingen daarvan vertroebeld geraakte. Tot een sterkere profilering van de plaats en rol van de leek is men in beide gevallen niet doorgedrongen. Posities die de *indoles saecularis* als een specifieke modaliteit van de seculariteit van de kerk in haar geheel en daarmee als een proprium eigen aan de leek wilden verstaan, zijn minderheidsposities gebleven. Ten onrechte, zoals we in een laatste stap willen aantonen.¹⁵

Det seculiere karaktertrek – bron voor een nieuwe lekenidentiteit en -spiritualiteit?

De voornaamste facetten van het post-conciliaire theologisch debat over de seculiere karaktertrek van de leek hebben we toegelicht. De vraag is of ze zodanig samengevoegd kunnen worden dat enerzijds de gemeenschappelijke zending van alle gelovigen niet in het gedrang komt en anderzijds toch een duidelijke profielbeschrijving van de leek kan gegeven worden.

Het concilie heeft het over de seculiere karaktertrek als een *bijzonder kenmerk* van de leek. De overheersende theologische stroming voegt daar onmiddellijk aan toe dat “seculariteit” een *eigenschap van de gehele kerk en van al haar leden* is. Daarvoor kan men zich enerzijds beroepen op het ecclesiologische beginsel dat er omwille van de gemeenschappelijke roeping van het volk Gods geen specifieke kenmerken of bijzondere zendingen van bepaalde geledingen in de kerk kunnen bestaan die niet op een algemene wijze aan allen toekomen. Anderzijds verwijst men naar de nieuwe manier waarop het concilie de verhouding tussen wereld en kerk bepaalt. Het begrip “seculariteit” speelt daarbij een sleutelrol en juist daarom mag dit niet voorbehouden worden aan of als een exclusief kenmerk gezien worden van een bepaalde groep christenen. Aan de hele kerk en alle gelovigen is een wereldlijk of seculier karakter eigen indien men in het spoor van het concilie wereld niet begrijpt als een profane en goddeloze ruimte maar de plaats waarin het heil aanwezig komt.

Juist aan deze visie is ongetwijfeld dat in het spoor van Vaticanum II “wereld” een positief en vooral theologisch gekwalificeerd begrip is. De christen is niet enkel “in de wereld” als een toevallig aan hem toegewezen plaats. De wereld is als het ware de plaats en het materiaal van waaruit en waarin zijn christenzijn zich voltrekt. Omdat de concilieteksten de scheidingslijn tussen profaan/seculier aan de ene kant en heilig/sacraal aan de andere kant gesloopt hebben, is de wereld ook niet langer de zondige en onheilige ruimte die tegenovergesteld is aan de “geheiligde ruimte” van de kerk. In die zin kan men gerust stellen dat zoals de met de wereld

---

¹⁵ Zonder hier verder op in te gaan, vermelden we dat de Post-synodale Apostolische Exhortatie *Christifideles laici* (1988) van Paus Johannes Paulus II deze theologische optie opnieuw sterker in herinnering roept. Zie hiervoor A.A. HAGSTROM, *The Secular Character of the Vocation and Mission of the Laity. Toward a Theology of Ecclesial Lay Ministry*, in M. DOWNEY ET AL. (eds.), *Ordering the Baptismal Priesthood. Theologies of Lay and Ordained Ministry*, Collegeville: Liturgical Press, 2003, 152-174.

geassocieerde leek met beide voeten in de kerk staat omgekeerd de gewijde ambtsdrager en zelfs de op de meest afgelegen plek gevestigde kluizenaar hun roeping in de wereld beleven. Het probleem daarbij is echter dat op die manier wereldlijkheid/seculariteit gauw tot een leeg begrip wordt. Of men nu priester is, monnik, kloosterzuster of leek – niemand kan de wereld volledig ontvluchten. Men kan zich echter afvragen of in deze theologische visie niet ongemerkt en tegen alle goede bedoelingen in een puur sociologisch begrip van wereld terug binnensluipt waarbij verondersteld wordt dat christenen toevallig in een wereld terechtkomen die aan hun christenzijn uitwendig blijft. Het concilie had nochtans duidelijk gemaakt dat de plaats in de wereld als een theologisch gekwalificeerde situatiebeschrijving moet begrepen worden en dat daaruit voor de leek in het bijzonder een onderscheiden positie in de kerk zou moeten resulteren. “Onderscheiden” uiteraard ten opzicht van de gewijden en religieuzen. Maar men ziet meteen dat het onderscheid wegwijnt en het uiteindelijk de laatstgenoemden zijn die zich van de leken onderscheiden (en niet omgekeerd) omdat zij naast de wereldlijke roeping die ze met de leken delen nog een bijkomende zending in de kerk ontvangen. De kern van het probleem lijkt dus te zijn dat in deze visie clerici en religieuzen “iets hebben” wat de leken niet hebben (een speciale zending in en voor de kerk) terwijl de leken omgekeerd niets kunnen voorleggen dat niet ook aan de gewijde en ordegeestelijken toekomt.

Een mogelijke uitweg uit deze impasse heeft de Duitse theoloog Karl Rahner aangereikt in een artikel dat nog van vóór het concilie dateert. Daarin stelt hij simpelweg dat de leek diegene is die zoals alle andere gelovigen ook zijn plaats in de wereld heeft maar anders dan de andere standen deze plaats ook *niet verlaat*.¹⁶ Zijn uitgangspunt komt helemaal overeen met wat het concilie enkele jaren later zal poneren: de wereld als de plaats waarin het christenzijn zich voltrekt en die daarom ook een reeds “geheiligde ruimte” is. Rahner toont tevens aan hoe dit proces van heiliging gebeurt. Iedere christen – leek, monnik of priester – is nog *onafhankelijk* van zijn geloof en *voordat* hij christen wordt of zijn christelijke zending opneemt, een burger van deze wereld die hoort bij een volk, een familie enz. De leek is nu juist diegene die door zijn geloof en gelovige inzet deze – in de oorspronkelijke betekenis van het woord – profane en onheilige plaats omvormt tot een “geheiligde ruimte”. Wereld als puur sociologische en als het ware “voor-theologische” positiebepaling verwerft zo allereerst de theologische betekenis die het concilie later zo sterk zal benadrukken. Hierin heeft de leek een unieke positie en een onvervangbare rol te spelen die nog duidelijker naar voren komt als men het gewijde ambt en de religieuze stand daarmee vergelijkt. Want volgens Rahner is de leek diegene die in deze positie *volhardt* en die deze rol *behoudt*. Gewijden en religieuzen daarentegen blijven puur sociologisch gezien weliswaar ook in de wereld maar hun specifieke zending roept hen tegelijk uit die wereld die de leken als het blijvende terrein van hun apostolaat mogen beschouwen. Zij verzaken aan de wereld omdat voor hen de wereld voortaan niet meer het primaire veld is voor hun geloofsengagement en apostolische zending. Voor de leken gelovigen blijft de wereld enerzijds het *terrein* en het *materiaal* van waaruit zij “de orde van het tijdelijke doordringen en vervolmaken met de geest van het evangelie” (cf. AA 2,2) maar anderzijds ook de *grens* van hun zending: overschrijden ze deze grens die door de plaats in de wereld wordt afgebakend, dan houden ze volgens Rahner op leken te zijn.

---

¹⁶ K. RAHNER, *Über das Laienapostolat*, in ID., *Schriften zur Theologie*, vol. 2, Einsiedeln-Zürich-Köln: Benziger, 1955, 339-373, 344.

De reflectie van Rahner biedt daarmee een theologisch model waarmee de seculariteit als een karaktertrek van de hele kerk gedacht kan worden en tegelijk door een genuanceerde begripsdifferentiatie het seculiere profiel van de leek als een theologisch volwaardig en onderscheiden apostolaat gepresenteerd wordt. Dit lijkt op het eerste gezicht op een abstract theologisch begrippenkader maar bij nader toezien wordt duidelijk wat de concrete toepassingen daarvan zijn. Rahner illustreert dit eerst voor de ambtelijke en religieuze zending.¹⁷ De gewijden en ordegeestelijken verlaten hun oorspronkelijke plaats in de wereld, d.w.z. ze geven de plaats op waar men natuurlijkerwijze thuishoort: ze verzaken aan een wereldlijk beroep, ze verlaten hun clan of gezin en maken letterlijk en figuurlijk hun roeping tot beroep. Door hun zending worden ze “weggestuurd” – naar plaatsen en dimensies waar ze niet thuis zijn, “voor koningen” en “vreemde volkeren”, waar ze de boodschap te pas en vooral te onpas moeten verkondigen. Het zijn de boodschappers die niet getuigen van hun eigen christenzijn maar alleen van Christus.

De leek daarentegen leeft zijn zending daar waar hij thuis is.¹⁸ Hij wordt niet weggestuurd maar zijn apostolaat brengt hem recht in het midden van waar hij staat. Zijn zending begint in de “nabijheid” – van het gezin, de buurt, de vriendenkring, het beroep, de nabije en bredere gemeenschap enz. Dit apostolaat steunt op zijn eigen christenzijn en is niet de danken aan een zending “van boven”. Het is een zending “van beneden” – die daarom noch gelegitimeerd moet noch kan worden door een ambtelijke kerkelijke instantie. Het is bij gevolg ook niet de zaak van de leek om te bekeren, te ronselen, te incorporeren, aan te sporen, te vermanen, enz. Kortom, de leek hoeft als christen geen nieuwe plaatsen te veroveren – hij moet gewoon zijn plaats als mens innemen en daar getuigen van zijn geloof.

Deze schets lijkt me meteen ook de hoeksteen te leveren voor een lekenspiritualiteit die deze naam verdient – en waarvan we naar mijn aanvoelen ook vandaag nog ver verwijderd zijn. Lekenspiritualiteit mag geen kopie zijn van de monastieke en celibataire spiritualiteit die gedurende eeuwen aan het christendom een sterk en overtuigend profiel heeft verleend maar vandaag haar geloofwaardigheid en overtuigingskracht grotendeels heeft verloren.¹⁹ Karl Rahner heeft al in de jaren 50 terecht gewaarschuwd:

Dringen we aan leken geen apostolaat op dat hen existentieel niet ligt en waartoe zij in principe niet geroepen zijn. Een dergelijke opdracht lijkt misschien heroïsch en vruchtbaar – tenminste voor een korte tijd maar dan verzandt de zaak. Laten we kiezen voor de langere, maar succesvollere weg: laat ons leken vormen opdat ze christenen worden op de plaats waar ze staan of zouden moeten staan: in de wereld. Daar zouden ze door hun leven getuigen van Christus. Als ze dit doen, zijn ze lekenapostelen.²⁰

---

¹⁷ Zie ibd. 354-356.

¹⁸ Zie ibid. 360vv.

¹⁹ Zie hiervoor ook T. KNEIPS-PORT LE ROI, *Huwelijks- en gezinsspiritualiteit. Zoeken naar begaanbare wegen op onontgonnen terrein*, in *Rondom gezin* 33/1 (2012), 2-15.

²⁰ K. RAHNER, *Über das Laienapostolat*, 373 (mijn vertaling).